

O‘ZBEKISTONDA SOLIQDAN QOCHISHNI ANIQLASH VA UNI BAHOLASH AMALIYOTI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil tadqiqotchisi (PhD)

Axmedov Feruz Baxodirovich

Annotasiya: Mazkur maqolada respublikamizda so‘ngi yillarda mamlakatda soliq va moliya sohalarida tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, investitsiya muhitini yaxshilash hamda biznes doiralarning ishonchini yanada mustahkamlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar yoritilgan. Shu bilan birga, iqtisodiyotda yashirin aylanma savdo va umumiy ovqatlanish, avtotransportda tashish, uy-joy qurilishi va ta‘mirlash, turarjoy xizmatlarini ko‘rsatish kabi sohalar o‘rganilib, xorij tajribasi, mamlakatimizda uni qo‘llash bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosa va takliflar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, ilg‘or axborot- kommunikasiya texnologiyalari, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish:

O‘zbekistonda keyingi-yillarda yashirin iqtisodiyotning hissasini kamaytirish, u orqali yuzaga keluvchi soliqdan qochish holatlari hamda soliq to‘lovchilar tomonidan soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash holatlarini kamaytirish hamda ularning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni samarali amalga oshirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish borasida me‘yoriy-huquqiy bazani mustahkamlash, sohani raqamlashtirish natijalari hisobiga yashirin iqtisodiyotni jilovlash, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, yashirin ish o‘rinlarini

legallashtirish, nazorat tadbirlarini o'tkazish yo'nalishida tizimli ishlar olib borilmoqda.

Jumladan, davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, "2019- 2022 yillarda qurilish korxonalarini tomonidan tovar aylanma va bajarilgan ishlar hajmi o'rtacha yildan yilga 15-20 foiz ortib borgan, biroq, bu korxonalarda o'rtacha xarajatlar rentabelligi 2021 yildagi 10 foizdan 2022 yilda 3,1 foizga tushgan, faoliyat yuritayotgan 20303 ta korxonada 5 mingga yaqinida (24 foizi) hujjatlariga muvofiq rentabellik 0 foizdan past, 12 mingdan ortig'ida (60 foizi) 0 foizdan 1 foizgacha va 904 (4 foiz) kompaniyada 1 foizdan 3 foizgacha rentabellik ko'rsatkichi past bo'lgan, o'z navbatida, 10 mingga yaqin (50 foiz) qurilish korxonalarida 1 nafar ishchi rasmiylashtirilganligi, haqiqatda ishlaydigan ishchilar soni yashirilayotganligini ko'rsatadi"¹. Bu korxonalarda soliqdan qochish holatlariga olib keluvchi omillar baholanganda quyidagi "turar joy ob'ektlarini o'rtacha bozor narxidan keskin darajada past narxda realizatsiya qilish, hisobotlarda xarajatlarni sun'iy ravishda oshirib ko'rsatish orqali faoliyatini zarar bilan yakunlash natijasida foyda solig'ini to'lamaslik, jismoniy shaxslar tomonidan qurilish korxonalarini ustav jamg'armasiga yirik miqdorda pul mablag'lari, bino va inshootlar, qurilish mollari (manbasi ko'rsatilmagan holda) kiritish va realizatsiya qilish"² kabi holatlar sabab bo'lganligini ko'rish mumkin. Bu holatlarni aniqlashning amaliy holatini quyidagi keltirilgan 1-rasmda tushuntirib o'tamiz.

Bularda tashqari soliq tizimi amaliyotida qurilish sohasida soliqdan qochish holatlarini aniqlash va uni baholashda yana bir qator usullar qo'llaniladi. Ular jumlasiga, qurilish texnikalari va transport vositalarini shartnoma tuzmasdan naqd pulga

¹ <https://m.kun.uz/news/2022/06/23/dsq-qurilish-sohasida-soliq-tolashdan-boyin-tovlash-holatlar-haqida-malumot-berdi>, <https://soliq.uz/press-services/news/show/qurilish-sohasida-keng-tarqalgan-soliqdan-qochish--boyin-tovlash-sxemalari>.

² <https://soliq.uz/press-services/news/show/qurilish-sohasida-keng-tarqalgan-soliqdan-qochish--boyin-tovlash-sxemalari>.

foydalanish (ijara)ga berish holatida soliq organlariga yil yakuni bo'yicha taqdim etilgan moliyaviy hisobotlarda qurilish texnikalari va transport vositalari ko'rsatilmagan qurilish faoliyati bilan shug'ullanuvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, qishloq va shahar qurilish tashkilotlaridan, hokimiyat va boshqa buyurtmachilardan olingan bajarilgan qurilish montaj ishlari to'g'risidagi ma'lumotlar bilan solishtirish hamda aniqlangan tafovutlar bo'yicha tahlillar o'tkazish usuli, belgilangan tartibda shartnoma tuzmasdan qurilish va ta'mirlash ishlarini bajarish hamda naqd pulda hisob-kitob qilish jarayonini aniqlashda soliq organlariga yil yakuni bo'yicha taqdim etilgan moliyaviy hisobotlarda qurilish montaj ishlari to'g'risidagi ma'lumotlar ko'rsatilmagan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, birja, elektron savdo va elektron hisobvaraqa-faktura tizimi orqali qurilish mahsulot sotib olgan korxonalar bilan solishtiriladi hamda aniqlangan tafovutlar bo'yicha tahlillar o'tkazish usullaridan foydalaniladi.

Ular jumlasiga, *eksport qilingan mahsulotlar hajmini oshirib ko'rsatishda*: bojxona boshqarmasidan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan eksport qilingan mahsulotlar to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, ushbu korxonalar tomonidan soliq hisobotlarida ko'rsatilgan ishlab chiqarilgan va sotilgan mahsulotlar hajmi bilan solishtirish, *tugallanmagan qurilish ob'ektlari va belgilangan muddatda ishga tushirilmagan asbob-uskunalar*ni yashirishda: mahalliy hokimiyatlar tarkibidagi Arxitektura bo'limidan tugallanmagan qurilish ob'ektlari to'g'risidagi ma'lumotlar hamda bojxona organlaridan xorijiy mamlakatlardan olib kelingan asbob-uskunalar to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, korxonalar tomonidan soliq organlariga taqdim etilgan mol-mulk solig'i hisobotlari bilan solishtirish, *alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqarish uchun foydalanilgan suv hajmini yashirishda*: suv resurslari hisobini yurituvchi tashkilotlardan alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqaruvchi korxonalariga o'lchov asboblari orqali sotilgan suv hajmi to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, ushbu korxonalar tomonidan soliq organlariga taqdim etilgan moliyaviy hisobotlarda ko'rsatilgan suv hajmi bilan solishtirish orqali aniqlanadi.

Soliqdan qochish holatlarini aniqlash va baholashning eng muhim usullari qatoriga “offshorni baholash usuli” bo‘lib, bu keyingi vaqtlarda keng qo‘llanilib kelinmoqda. Ma’lumki, Offshor bu qulay soliq sharoitiga ega davlatda xorijiy fuqaro tomonidan qayddan o‘tgan, ushbu mamlakatda faol ish yuritmaydigan firma bo‘lib, offshor kompaniyasi bu – korxonalarining alohida tashkiliy yuridik shaxs maqomini tavsiflovchi termindir. Bu maqom unga soliq to‘lovlarni maksimal darajada tushirishni ta’minlaydi (ko‘p hollarda nolgacha). Professor X.Abulqosimovning ta’kidlashicha, “kompaniyalarning offshor maqomi ularga o‘z faoliyatlari davomida soliqlarni maksimal darajadan tushirishni, hatto yo‘q qilish, ya’ni butunlay soliqlardan ozod bo‘lishni ta’minlaydi. Faqatgina bu maqom talabi, biznes operatsiyalarini o‘z qonunchiligidan tashqarida olib borishni talab qiladi. Ya’ni offshor kompaniyasi o‘z qonunchiligini rezidenti bo‘la olmaydi”³.

Bugungi kunda iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga tegishli bo‘lgan soliqdan qochish holatlari va uni aniqlashning bir qator usullaridan keng foydalanib kelinadi. Ularni umumlashtirgan holda ularning ayrimlarini keltirish mumkin:

Davlat ro‘yxatidan o‘tmasdan yuridik shaxslarga xos tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanish.

Buni aniqlash uchun esa, soliq organlari bilan hamkorlikda aholi gavjum joylarda savdo va xizmat ko‘rsatish faoliyati bilan shug‘ullanayotgan shaxslar faoliyati joyiga chiqqan holda tezkor yo‘llar bilan o‘rganiladi va davlat ro‘yxatidan o‘tgan yoki o‘tmaganligiga aniqlik kiritiladi.

Tovar aylanmasi 1 mlrd.so‘mga yaqinlashgan korxonalar faoliyatini ixtiyoriy tugatish yoki korxonani bir necha qismlarga bo‘lish.

Bu turdagi soliqdan qochish holatini aniqlash uchun soliq organlaridan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar tomonidan tijorat banklariga kunlik topshirilgan naqd pul tushumlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar olinib, faoliyatini majburiy va ixtiyoriy tugatgan sub’ektlar

³ X.Abulqosimov. “солиқларни тўлашдан бўйин товлаш” мавзуси бўйича тақдимот.

faoliyati tahlil qilinadi hamda (VMning 224-sonli qaroriga muvofiq) soxta bankrotlik alomatlari o'rganiladi.

Foydani kamaytirish maqsadida xarajatlar tarkibini asossiz ko'paytirib ko'rsatish.

Soliq organlaridan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliyaviy hisobotlari to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, hisobotda ko'rsatilgan xarajatlar tarkibi o'rganiladi. Xarajatlar soliq kodeksiga asosan me'yor bilan solishtirilib, me'yoridan ortiqcha xarajatlarni foydaga qayta qo'shish orqali qo'shimcha soliq hisoblanadi.

Olib kelingan mahsulotlarni hisobvaraqa-fakturada ko'rsatmaslik.

Soliq organlaridan qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi sifatida guvohnoma olgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ro'yxati olinib, elektron hisobvaraqa-fakturalarda qo'shilgan qiymat solig'ini aks ettirmagan sub'ektlar ro'yxati ajratib olinadi va soliq hisobotlari bilan solishtiriladi.

Xodimlar va yollanma ishchilar sonini hisobotlarda to'liq ko'rsatmaslik.

Soliq organlaridan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va yagona ijtimoiy to'lov bo'yicha taqdim etilgan soliq hisobotining 5-ilovasida ko'rsatilgan xodimlar soni to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, ulardan savdo, umumiy ovqatlanish, qurilish va xizmat ko'rsatish sub'ektlarida ishlayotgan xodimlar sonini xaridor sifatida ko'zdan kechiriladi va xodimlarining hisobotdagi va haqiqiy soni o'rtasidagi tafovut aniqlangan taqdirda, ushbu sub'ektlarda Soliq kodeksini 71¹-moddasiga asosan monitoring o'tkazish yuzasidan soliq organlariga topshiriq yuboriladi.

Ish haqini konvert usulida to'lash.

Soliq organlaridan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va yagona ijtimoiy to'lov bo'yicha taqdim etilgan soliq hisobotining 5-ilovasidan xodimlarga hisoblangan oylik ish haqi to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, ushbu sub'ektlar tomonidan tijorat banklaridan ish haqi uchun olingan pul mablag'lari bilan solishtiriladi. Shuningdek, faoliyat turi bir xil bo'lgan sub'ektlar

tomonidan xodimlarga hisoblangan o'rtacha oylik ish haqi hamda tijorat banklaridan ish haqi uchun olingan pul mablag'lari o'zaro solishtiriladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini asossiz hisobga olish.

Soliq organlaridan qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi sifatida guvohnoma olmagan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ro'yxati olinib, ushbu sub'ektlar tomonidan soliq organlariga qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha taqdim etilgan soliq hisobotlarida ko'rsatilgan hisobga olingan qo'shilgan qiymat solig'i bilan solishtiriladi.

Xodimlarga 1-razryad tarif koeffisientidan kam ish haqi hisoblash.

Soliq organlaridan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va yagona ijtimoiy to'lov bo'yicha taqdim etilgan soliq hisobotining 5-ilovasida ko'rsatilgan xodimlarga hisoblangan ish haqi to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, o'rtacha oylik ish haqi summasi 1-razryad tarif koeffisienti (920,0 ming.so'm)dan kam bo'lgan xodimlar ro'yxati aniqlanadi. Ushbu sub'ektlar tomonidan tijorat banklaridan ish haqi uchun olingan pul mablag'lari hisoblangan ish haqi summalari bilan solishtiriladi.

Ko'chmas mulkning o'rtacha qoldiq qiymatlarini hisobotlarda ko'rsatmaslik yoki kamaytirib ko'rsatish.

Soliq organlaridan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan mol-mulk solig'i bo'yicha taqdim etilgan soliq hisoboti va o'tgan yil yakuni bo'yicha topshirilgan moliyaviy natijalar to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, ko'chmas mulkning qoldiq qiymatlari o'zaro solishtiriladi. Shuningdek, er resurslari va kadastr bo'limidan yuridik shaxslarga tegishli ko'chmas mulk ob'ektlari to'g'risidagi ma'lumotlar olinib, soliq hisobotlaridagi ko'chmas mulk qiymatlari bilan solishtiriladi.

Yuqoridagi tahlillardan xulosa qilish mumkinki, iqtisodiy munosabatlar doirasida zimmalariga soliq to'lash majburiyati yuklatilgan soliq to'lovchilarning iqtisodiy hatti-harakatlari asnosida soliq to'lashdan qochish holatlarini aniqlash bu munosabatlarni oldini olishda uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar.

Yuridik shaxslar bilan jismoniy shaxslar o'rtasida predmeti ishlar bajarishdan iborat bo'lgan, tuzilgan fuqarolik-huquqiy tusdagi shartnomalarga muvofiq jismoniy shaxslarga amalga oshirilgan to'lovlarga ishlatilgan materiallar narxi ham qo'shilgan bo'lsa, ushbu JShni tadbirkorlik faoliyati davlat ro'yhatidan o'tkazilganligini va tegishli soliqlar hisoblanishini tekshirish. Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Tovar xom-ashyo birjasi o'rtasida har bir birja savdolari yakunlari yuzasidan onlayn ravishda ma'lumot almashinish tizimini yo'lga qo'yish.

Adabiyotlar/Литература/Reference:

F.Axmedov Soliq to'lashdan qochish xavflarini aniqlashda zamonaviy fiskal nazorati takomillashtirish: (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. – Toshkent, 2023.

O'zbekiston Respublikasi davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari. www.soliq.uz.

Нормурзаев У. Х. 2021 йилдаги солиқ маъмурчилиги ҳамда солиқ кодексига киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар юзасидан //Интернаука. – 2021. – Т. 6. – №. 182 част 2. – С. 99.